

RIT ȘI SPECTACOL ÎN JOCUL URȘILOR DIN DĂRMĂNEȘTI, BACĂU

Dr. LUCIA BERDAN, Iași

Situată în sud-vestul județul Bacău, pe Valea Trotușului, la confluența cu râul Uz, comuna Dărmănești s-a făcut cunoscută în Moldova, dar și peste munți, în Transilvania, cu Jocul Urșilor de Anul Nou. În desfășurarea obiceiurilor de iarnă, jocul ursului se practică aproape în toată Moldova, din Botoșani până în zona sudică a Moldovei. Pentru masca-costum de urs se folosesc de obicei: blană de urs, piei de oaie, stuf, sac pe care sunt cusute panglici.

Jocul Urșilor din Dărmănești se particularizează prin aceea că masca-costum de urs se confecționează din piei brute. În pielea brută a animalului jucătorul intră complet. Măștile-costume alcătuiesc grupa cea mai veche, mai extinsă și mai semnificativă de măști populare, în structura cărora mai supraviețuiesc vagi reminescente culturale primitive.

Romulus Vulcănescu în lucrarea Măștile populare consideră că "la români obiceiurile cu măști de urs coboară până într-o adâncă antichitate și intră prin structură și funcționalitatea lor în compoziția unor aspecte culturale ale specificului nostru etnic"¹. Din izvoarele antice referitoare la sud-estul Europei reiese că măștile de urs trebuie puse în legătură cu cultul Artemidei, zeița vânătorii, iar cele referitoare la Dacia trebuie puse în legătură cu cultul local al ursului.

În cultul lui Zalmoxis au fost preluate credințe și superstiții anterioare despre cultul ursului. Acest cult implica și purtatul unor măști-costume, care asigurau pe lângă secretul inițierii depline și pe acela al ascezei celor inițiați. Adepții lui Zalmoxis au putut să practice masacrarea integrală sau parțială în scopuri rituale, îmbrăcați în piei de urs, după exemplul căpeteniei lor. Cuvântul trac "Zalmoxis" = piele, blană, din care derivă numele lui Zalmoxis, provine după unii autori antici din aceea că la nașterea sa o blană de urs a fost aruncată peste Zalmoxis².

Masca de urs având un caracter succesoral geto-dac, cu caracter totemic și sacral este legată și de problema filiației cultului ursului la geto-daci și a transmiterii lui la români. La popoarele din Europa vestică, din regiunea de silvo-stepă și îndeosebi din regiunea montană carpato-balcanică, ursul deținea un rol de cult important datorită poziției lui zoologice în fauna locală, în culturile primitive, cea totemică se caracterizează prin vânat ca ocupație principală: "sute de mii de ani omul nu numai că a trăit din vânătoare, dar a asumat o consangvinitate mistică cu animalul"³. De aceea, după ce animalul era ucis, căutau o reconciliere cu el, cu sufletul acestuia, spre a înlătura o eventuală răzbunare din partea lui sau un insucces la vânat. Așa e cazul

cu uciderea ursului. Îmbrăcau pielea și capul animalului din dansând imitau mișcările acestuia⁴.

Jocurile cu măști-costume de urs au fost simple în prima lor fază (germinativă) când jocul s-a executat cu o singură mască. În faza germinativă, jocul ursului preluat de români de la geto-daci, s-a desfășurat mult timp în carnavalul de primăvară (1-3 februarie, ziua ursului, Martinii de iarnă), de unde s-a deplasat în carnavalul de iarnă. Din acest moment s-a contaminat cu alte jocuri (capra, de exemplu) și a evoluat spre o fază cumulativă, în care a căpătat aspectul unui alai înglobând personaje-măști de la alte jocuri: bătădăni, doboșeri, cioban, jidan, moși, babe.

Ca specialiști, pe noi ne-a atras deslușirea particularităților jocului urșilor din Dărmănești, joc deosebit de original, care, în pofida contaminărilor cu alte jocuri și-a păstrat până astăzi elementele rituale care amintesc de originile sale îndepărtate inițiatice. În decursul a doi ani consecutiv, 1987 și 1988, am întreprins în comunele Dărmănești și Dofteana anchete etnofolclorice, prevăzute într-o cercetare de mare anvergură, Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei (AFMB), care se desfășoară în cadrul Institutului de Filologie Română "Alexandru Philippide" din Iași, începând cu anul 1968. Investigațiile s-au făcut pe baza unui chestionar folcloric și etnografic general, elaborat de Institutul nostru în 1970 și s-au concretizat în documentul scris: chestionarul în care se notau răspunsurile, în documentul audio: banda magnetică pe care am surprins toate detaliile melodice, de mișcare și literare ale obiceiului și documentul video: un film de 20 de minute. A urmat raportarea materialului anchetelor la bibliografia problemei, căci "Simpla adunare de material nu conduce nicăieri", după cum spunea Mircea Eliade în 1935⁵.

Cercetătorii noștri, consideră același autor, se dovedesc excelenți colecționari de materiale folclorice, dar când încearcă să le explice, adesea alunecă în greșeli grave. Aceasta, în primul rând din lipsa unei serioase culturi de specialitate, îmbinată cu o informație adesea precară asupra faptului de cercetat. Numai după ce cercetătorul are toate datele problemei poate propune posibile căi de explicare a fenomenului, dar și acestea sub rezerva că, în cultura orală, neavând ca argument documentul scris, se poate oricând ca o altă informație orală să modifice datele prezumției inițiale. De aceea, în cazul nostru documentul pe care ne vom sprijini este în principal banda magnetică, de pe care am transcris răspunsurile.

Jocul Urșilor din Dărmănești, Bacău, începe cu o școală de urs: de pe data de 1 decembrie până pe 6 decembrie se stabilea locul (casa) unde se va face școala de urs. Se închiria o casă care se construia sau se făcea într-o casă părăsită. "Ieșem în prund sau pe deal. Dobe le-nvăța de la cei care știau, din generație în generație. Se-nvăța a bate doba de copii mici, bate un an, doi, al treilea se face Irod... și după ce-și capătă puterile îmbracă o haină de urs" (Mg.360, I,1). Accesul la purtatul blănii de urs și primirea în ceata de feciori însemna

recunoașterea terminării inițierii și trecerea în altă categorie de vârstă, ceea ce implica și schimbarea statutului social în cadrul obștii.

În trecutul îndepărtat, generația tânără trebuia să dea anumite probe de bărbăție. Numai acela poate purta masca-costum de urs care dovedea calități fizice deosebite, dar și artistice. Se merge cu ursul de pe 31 decembrie până pe 1 ianuarie seara. La Brătuleștii de Sus se face o slujbă la biserică înainte de a merge cu ursul, iar pe 1 ianuarie se face o rugăciune specială pentru cei care au fost urșii. Informatorii recunosc deci, implicit, caracterul vechi, păgân, al acestui obicei, pe care creștinismul l-a tolerat mai mult pentru valențele sale ludice. Fiecare sat are ceata lui: Lapoș, Popu, Păgubeni, Dofteana, Larga, Poieni, Sălătruc, Boiștea, Dărmănești, Brătulești. Aceste sate sunt de obicei mari până la 150 de persoane. Ele nu merg la toate casele, dar obligatoriu la casele cu fete. Fiecare fată pregătește colac pentru flăcăul ei și dacă primește ceata nu poate participa la hora din 2 ianuarie, de după desfacerea cetei. Pentru cei care nu pot primi ceata mare "mai merg cu boiereasca - urs negru, doi-trei ursari, fără doboșari, fără irozi. Se duce la fiecare casă. Pe cei cu ceata mare nu-i primește toți, da pe ăștia îi primește, vrea să vadă un urs, blană frumoasă, să asculte cântecul Ursului. De la an la an, ei capătă renume. Vin fără să fie invitați". (Mg.630, I, 1).

Blănurile de urs se procură din timp, sunt foarte scumpe: "trebuie să aibă la concurență piei cât mai frumoase și fiecare echipă cu cât are piei mai frumoase, urși mai frumoși, îi pi locul întâi" (Mg.624,I,1). Un rol important în organizarea jocului urșilor îl are capul de ceată. El se alege după numărul de piei de urs pe care le are. În mod obligatoriu ele trebuie să fie măcar două. Capul de ceată are responsabilitatea întregului joc, deține gestiunea, care constă în vin, gustare și blănuri de urși: tot el organizează hora cu două fete pe 2 ianuarie. Câștigul se împarte în mod egal, scăzându-se cheltuielile. Tot el dă la urmă băutura pentru toți din ceată. Capul de ceată alege ceilalți căpitani care intră în joc. Căpitanul de doboșari era vestit ca și la Jian, recunoscut ca cel mai bun din sat. Capul de ceată mai alege căpitanul de Irozi și căpitanul de badanari. Aceștia trebuiau să fie flăcăi cu însușiri fizice deosebite, să stăpânească foarte bine jocul, să fie cât mai frumos îmbrăcați. Ceata de feciori astfel selecționată reprezintă vitalitatea maximă de care dispunea satul și care, în concepția magico-rituală străveche, avea putere de contaminare, fie de întinerire sau înviorare a oamenilor, fie de fecundare sau fertilizare magică a câmpurilor, animalelor, femeilor⁶.

Ceata de feciori este deci actorul cel mai important al sărbătorilor de iarnă. Prima mare manifestare ceremonială era jocul în mijlocul satului, la care participa întreg satul: "... toate aceste echipe în ajunul Anului Nou, în jurul orei 15-16, toate se prezintă în centrul comunei undi zeci de oameni îi așteaptă să-i vadă cât de frumoși sunt, fiecare sat îi cu ceata lui, cu doboșării lui, cu irozii lui, cu urșii lui, unii-s mătcășani, alții josenari, alții-s plopeni, alții-s zăpoșeni, alții-s brătuleșteni, alții poienari... Afară, în centru, joacă fiicari pi rând. Începi a juca prima dată

urșii, după cari începi a juca Irozii, doboșerii cu dobele lor cari mai iscușiți, doboșerii și irozii sunt îmbrăcați foarte frumos, numa-n mărgeli, cordeli roșii. Lucruri foarte scupe...badanarii îs îmbrăcați urât, ca țiganii..." (Mg.624,I,1). "Sî juca numai ritmul dobelor, nu era altă muzică. Doba-i făcuti din piei di capri sau câni. Doboșerii bat ca la urs, la irozii, la badanari, la fiecare în alt fel. La urmă jucau badanarii...jucau în curte" (Mg.624,I,1). Măștile de frumoși și urâți, antagonice prin structură, simbolism și funcție, dețin un rol secundar în obiceiurile cu măști. Ele susțin partea spectaculară a jocului. În afara aspectului teatral, de spectacol sau reprezentare, este subînțeleas aspectul arhaic, ale cărui semnificații sătenii nu le mai știu, dar le simt ca necesare: "așa am apucat", "ăsta-i obiceiul împământenit".

Jocul Irozilor⁷ este o contaminare cu teatrul popular pe motive biblice, care a avut anii săi de glorie în Moldova secolului al XIX-lea. Partea cea mai interesantă, din punct de vedere științific a jocului Urșilor din Dărmănești, este partea finală. După de fiecare ceată din alai și-a făcut jocul, în ritmul dobelor, urmează o "combatere", cum spun informatorii de azi: "sî trânteau urșii, se luau la trânti, cari erau mai tari îi putea trânti di la ceata ailaltă, vinea altî ceati, cea mai tari dădea concursu cu altili, da nu numai urșii și irozii, cari jucau mai mult să țâneau mai mult la joc și nu oboseau... aceia ișau primii, alți câștigau la Irozii, alți câștigau la urși; din toate cetele îstea s-alegeau, o ceată sau doui cari era pi locul întâi, primaru li dădea bani, făcea colăcei pentru fiecari ceati. Mai demult la trîntili astea ișă și cu scandal, sî băteau... nu s-a mai dat voii di câțiva ani." (Mg.624,I,1). "La cetele mai vechi Irozii aveau săbii adevărate și la combatere încercau să-și taie unii altora coifu de nuiele, acum sunt de sârmă. Acum se folosesc săbii de lemn."(Mg.630,I,1). "Se-ntâlneau întâi urșii, se încontrau între ei. Treabă de forță când se întâlneau captar la captar, cap la cap. Îi tăia canafu, îi învins, ca și cum ai lua drapelu de luptă, gata o pierdut canafu, o pierdut prestigiu și-i rușine mare. vin Irozii cu dobele, doboșerii la mijloc, Irozii formează un cerc pe exterior de la ambele cete. Se apropie două cercuri unu di altu. Fiecare cu cercu lui. S-acopere între ei rezonanța dobelor. Care dobe sună mai tare îi derutează și Irozii gioacă după dobe. Cari i-o încurcat câștigă. Pentru învingători e prestigiul satului. La final, pe 1 ianuarie seara e combaterea."(Mg.627,I,9)

Semnificațiile rituale arhaice ale jocului Urșilor din Dărmănești, Bacău, țin de străvechi rituri de înviere a naturii, în primul rând. Ursul moare și reînvie, cade în hibernare și este reînviat. Ursul este personajul ludic principal. El stârnește printre femei și copii teroare ludică. Trecerea de la un anotimp la altul, de la o vârstă la alta, era socotită de popoarele vechi ca un moment critic, era asemănată cu trecerea de la moarte la viață. Crăciunul, de fapt, înlocuiește anticele sărbători greco-romane, saturnaliile, sărbătorile Soarelui divinizat.

În scenariul mitico-ritual al înnoirii periodice a anotimpului, a lumii, se includea și inițierea tinerilor băieți. În același scenariu magico-ritual se includea și violența sacră, ca practică magică de întemeiere.

În riturile de trecere (les rites de passage), violența sacră marca ruptura dintre vechi și nou. "Pentru ca ceva nou să poată începe este necesar ca rămășițele și ruinele ciclului vechi să fie complet nimicite"⁸. În obiceiurile de An Nou violența sacră se întâlnește și în practica colindatului. La sfârșitul secolului trecut, în județul Mehedinți, de pildă, în Almăjelul, "se adună toți copiii în fața bisericii înarmați cu pietre, cu bastoane și cărămizi. Se împart în două părți: o parte, cei dinspre vest, alții, cei dinspre est. se bat până își sparg capetele, frâng mâinile, fără vreun cuvânt de judecată sau pretențiune apoi pleacă în cete prin sat strigând "colindeți"⁹".

Dimitrie Cantemir, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în Descriptio Moldaviae descriind jocul Călușarilor în Moldova, un vechi rit inițiativ "cari se joacă la sărbători" semnala aceeași practică a violenței sacre: "toți poartă în mână câte o sabie cu care îndată ar străpunge pe oricine ar cuteza să le descopere fața." Acest privilegiu îl au consacrat prin ursul din vechime, încât pentru un omor ca acesta nu pot fi trași înaintea judecății. Dacă se întâlnește o ceată de călușari cu alta pe cale, ele trebe să se bată împreună și ceata învinsă trebe să facă locul la cealaltă. Apoi pun condițiuni de pace, după care cei învinși rămân nouă ani supuși la cei învingători"¹⁰.

Tematica jocului cu măști a evoluat de la faza ritual spectaculară spre spectacolul fără rit "Faites naissantes" (A. van Gennepe) creația folclorică se adaptează cerințelor schimbătoare ale grupului căruia se adresează. Aceste mutații funcționale se întrevăd cu claritate în cazul unor rituale, ceremoniale, care, schimbând pe rând funcția magică, ritualică, cu una ceremonială, spectaculară sau estetică, au ajuns până la noi în forme vii. Deci, așa zisa contemporaneizare a folclorului nu este un fapt de dată recentă, ci unul de mare vechime, pentru că folclorul s-a adaptat mereu condițiilor de viață ale creatorilor și consumatorilor săi, a reflectat mereu mentalitatea și modul de asumare a realității.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Theodor T. Burada, Istoria teatrului în Moldova, vol.I, Iași, 1915.
2. G. Fourgeres, I. Lesquier, Les premieres civilisations, Paris, 1929.
3. Petru Caraman, Substratul mitologic al sărbătorilor de iarnă la români, Iași, 1931.
4. Arthur Weigall, Survivances paiennes dans le monde chretien, Paris, 1934.
5. Al. Nour, Credințe, rituri și superstiții geto-dace, București, 1941.
6. Mircea Eliade, Naissances mysthiques. Images et symboles, Paris, 1953.
7. Vasile Pârvan, Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene, București, 1958.
8. Leopold Schmidt, Le théâtre populaire européen, Paris, 1965.
9. Mircea Eliade, De Zalmoxis a Ginghamhan, Paris, 1965.
10. Romulus Vulcănescu, Măștile populare, București, Ed. Științifică, 1970.
11. Traian Herseni, Forme străvechi de cultură populară românească, Cluj-Napoca, Dacia, 1977.
12. Mircea Eliade, Istoria credințelor și ideilor religioase, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981.
13. Horia Barbu Opreșan, Teatrul popular românesc, București, Meridiane, 1987.
14. Ion Chelcea, Elemente străvechi în cultura populară românească, în vol. Ratiune și credință, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1988.
15. Mircea Eliade, Sacral și profanul, București, Humanitas, 1992.
16. Lucian Blaga, Despre gândirea magică, București, Garamond, 1992.

¹ Romulus Vulcănescu, Măștile populare, București, Ed. Științifică 1970, p.33.

² Mircea Eliade, De la Zalmoxis la Gînghis-han, București, 1988.

³ Lucrarea citată.

⁴ Vezi Ion Chelcea, Elemente străvechi în cultura populară românească în volumul Rățiune și credință, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1988.

⁵ Mircea Eliade, Arhiva de folclor, în "Vremea", 27 noiembrie 1935.

⁶ Cf. Traian Herseni, Forme străvechi de cultură populară românească, Cluj-Napoca, 1977, cap.III.

⁷ despre care au vorbit primii, în Moldova, M. Kogălniceanu în "Revista de istorie, arheologie și filologie", vol. I, fasc.1, p. 89-100 și Theodor T. Burada, Istoria teatrului din Moldova, vol. I, Iași, 1915, p.28.

⁸ Mircea Eliade, Aspecte ale mitului, București, Univers, 1978, p.44.

⁹ Marcela Brătîloveanu-Popilian, Aspecte ale obiceiurilor de Crăciun din zona Mehedinților, în "Arhivele Olteniei" 7, serie nouă, 1992, p.345.

¹⁰ Operele principelui Demetriu Cantemiru tipărite de Societatea Academica Romana. Tom II Descrierea Moldovei, București, Tip. Lucrătorilor Asociați, 1875, p.142.